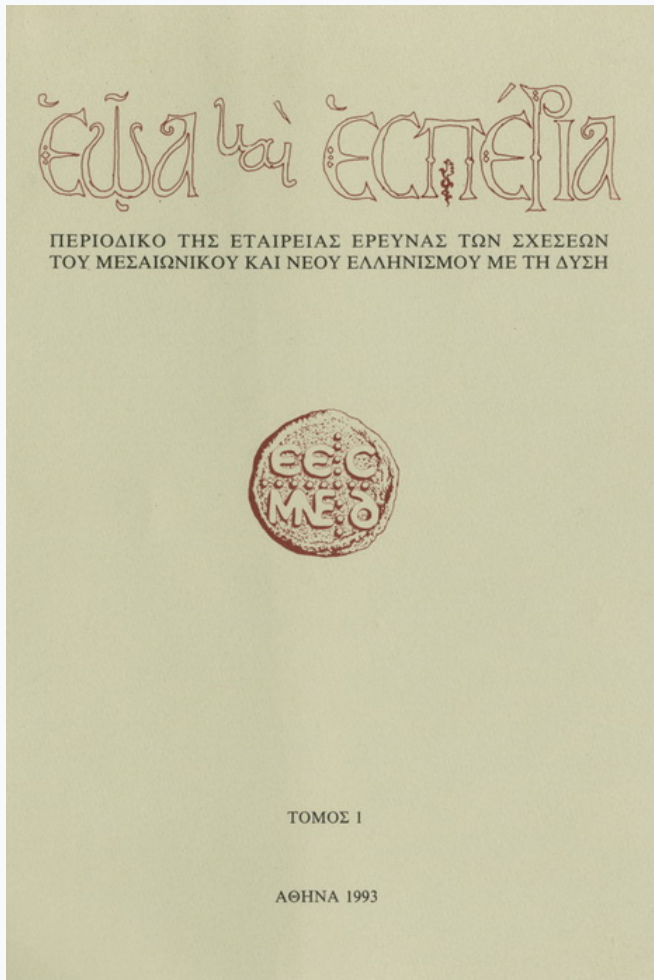

Eoa kai Esperia

Vol 1 (1993)

**ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ
ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ Η ΕΚΘΕΣΗ
ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΕΠΤΗ ΚΑΙ ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΥ
ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΜΑΛΙΡΙΕΡΟ (1741)**

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ

doi: [10.12681/eaesperia.23](https://doi.org/10.12681/eaesperia.23)

To cite this article:

ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ Α. (1993). ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΕΠΤΗ ΚΑΙ ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΥ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ ΓΙΟΒΑΝΝΙ ΜΑΛΙΡΙΕΡΟ (1741). *Eoa Kai Esperia*, 1, 61–79. <https://doi.org/10.12681/eaesperia.23>

ΕΛΕΝΗ ΒΕΝΤΟΥΡΗ - ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΓΙΟΛΔΑΣΗ -
ΜΑΡΙΑ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ - ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΧΡΗΣΤΟΣ -
ΕΥΓΕΝΙΑ ΚΕΡΜΕΛΗ - ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΥΡΙΜΗ -
ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΜΠΑΛΗ - ΕΛΕΝΗ ΜΠΕΝΕΚΗ -
ΠΟΛΥΒΙΑ ΠΑΡΑΡΑ - ΕΛΕΝΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ -
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ - ΧΑΡΑ ΧΑΛΔΟΥΠΗ -
ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΡΟΥΛΗΣ

Υπό το συντονισμό και την εποπτεία
της ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ

ΕΩΑ ΚΑΙ ΕΣΠΕΡΙΑ Ι (1993)

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ
Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΕΠΤΗ ΚΑΙ ΚΑΠΕΤΑΝΙΟΥ
ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ GIOVANNI MALIPIERO (1741)*

Η σημασία των «εκθέσεων» (“relazioni”), των αναφορών που υπέβαλλαν στις μητροπολιτικές αρχές μετά τη λήξη της θητείας τους οι ανώτεροι Βενετοί αξιωματούχοι-διοικητές των βενετικών κτήσεων της Ανατολής, για την ιστορία των ελληνικών περιοχών κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας είναι γνωστή και επανειλημμένα έχει επισημανθεί με έμφαση από τους μελετητές της εποχής¹.

Με δεδομένο τον ελάχιστο αριθμό των έως σήμερα δημοσιευμένων εκθέσεων, σε σχέση με το σύνολό τους που απόκειται στη Βενετία, ιδιαίτερα στο Κρατικό Αρχείο της πόλης (Archivio di Stato di Venezia), πάγιο αίτημα της ελληνικής ιστορικής έρευνας αποτελεί η έκδοση όλων των

---

* Η μελέτη αυτή αποτελεί απόρροια σεμιναριακού μαθήματος, με τίτλο «Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτισμός στα βενετοκρατούμενα νησιά του Ιονίου», που προσφέρθηκε κατά το χειμερινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 1988-89 στους φοιτητές του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών από την Αναστασία Παπαδιά-Λάλα.

Το σεμινάριο αυτό, εκτός από τους συντάκτες της μελέτης, τότε φοιτητές και σήμερα πτυχιούχους της Σχολής, είχαν παρακολουθήσει επιτυχώς και οι Δημήτριος Κυρίτσης, Γεωργία-Νεφέλη Παπουτσάκη, Παναγιώτης Στάθης, Κωνσταντίνα Σωτήρχου, Κωνσταντίνος Χατζηαθανασιάδης και Αλεξάνδρα-Σουζάννα Χειρδάρη, που, για διάφορους λόγους, δεν κατόρθωσαν να μετάσχουν στο τελικό στάδιο της σύνθεσης του κειμένου.

1. Μεταξύ άλλων βλ. και ΣΤ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ, Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας, τ. IV, Ηράκλειο 1958, σ. θ'.

σημαντικών αυτών κειμένων που αναφέρονται στα ελληνικά πράγματα, καθώς η ολοκληρωμένη ιστορική σύνθεση της περιόδου της Βενετοκρατίας στον ελληνικό χώρο δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς τη συστηματική παρουσίαση και ανάλυσή τους.

Η μελέτη που ακολουθεί συνιστά μικρή συμβολή προς αυτή την κατεύθυνση. Θέμα της αποτελούν η δημοσίευση και ο ιστορικός σχολιασμός της έκθεσης του Giovanni Malipiero², Γενικού Προβλεπτή και Καπετάνιου της Κέρκυρας (Provveditor General e Capitaneo di Corfu)³, για την κερκυραϊκή περιφέρεια, που υποβλήθηκε στη βενετική Γερουσία την 1η Ιανουαρίου 1741⁴.

Η μορφή και το περιεχόμενο της έκθεσης του Malipiero παρουσιάζουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Σε αντίθεση με τις συνήθως εκτεταμένες και ποικίλης θεματολογίας ανάλογες εκθέσεις, αυτή αποτελείται από τέσσερις χειρόγραφες σελίδες και ο συντάκτης της εστιάζει το ενδιαφέρον του αποκλειστικά στα οικονομικά ζητήματα της Κέρκυρας.

Ο ίδιος ο G. Malipiero αποδίδει το εξειδικευμένο αντικείμενό του στην, κατά τη γνώμη του, ικανοποιητική εξέταση των υπόλοιπων πτυχών της κερκυραϊκής ζωής από σύγχρονους συναδέλφους του, όπως ο Provveditor General da Mar Grimani⁵. Ασφαλώς, όμως, έστω και ασυνείδητα, η θεματική επιλογή του επηρεάστηκε από την ιστορική συγκυρία, την οποία και αντανακλά.

Στα μέσα περίπου του 18ου αιώνα και λίγες μόλις δεκαετίες πριν από την εξάλειψη της Βενετικής Πολιτείας από τον πολιτικό χάρτη της εποχής, κυρίαρχο πρόβλημα της Γαληνοτάτης αναδείχθηκε η οικονομική επιβίωσή της, στα πλαίσια ενός τελματωμένου διοικητικού σχήματος, με περιορισμένη εμβέλεια στον ευρωπαϊκό κόσμο.

Ειδικά στο χώρο της Ανατολής, με τη συνθήκη του Πασσάροβιτς

2. Ο Giovanni Malipiero του Angelo διατέλεσε Provveditore e Capitaneo di Corfù από το 1738 έως το 1740. Η εκλογή του έγινε στις 7 Απριλίου του 1738. (βλ. CH. HOFF, *Chroniques Gréco-Romanes*, Berlin 1873, σ. 398).

3. Για το αξίωμα βλ. ΕΡ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών* (φωτομηχανική ανατύπωση με τίτλο: *Η Ενετοκρατία στα Επτάνησα*, Αθήνα 1969, σ. 103).

4. Η έκθεση περιέχεται στον ακόλουθο φάκελο: Archivio di Stato di Venezia, Collegio -Relazioni, busta 85 (βλ. και Παράρτημα). Φέρει χρονολογία 1η Ιανουαρίου 1740, που κατά το σύγχρονο χρονολογικό σύστημα αντιστοιχεί στην 1η Ιανουαρίου του 1741.

5. Ο αξιωματούχος Grimani στον οποίο αναφέρεται ο Malipiero ταυτίζεται, προφανώς, με τον «Γεώργιο Γριμάνη», Γενικό Προνοητή Θαλάσσης (Provveditore General da Mar) κατά τα έτη 1737-40 (βλ. ΣΠ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ, *Αναμνηστικών τεύχος της Πανιονίου Αναδρομικής Εκθέσεως*, εν Κερκύρα 1914, σ. 25).

του 1718 η Βενετία υποχρεώθηκε να περιορισθεί στις κτήσεις της του Ιονίου, τις οποίες κατόρθωσε να διατηρήσει έως και το 1797, χάρη στις λεπτές ισορροπίες της ευρωπαϊκής πολιτικής⁶. Η συνθήκη του Πασσάροβιτς αποτέλεσε την κατ'άληξη της μακράς σειράς των βενετοτουρκικών συγκρούσεων, που από το β' μισό του 15ου αιώνα αναστάτωσαν την ανατολική, Μεσόγειο και σταδιακά στέρηναν τη Βενετία από το μεγαλύτερο τμήμα του αποικιακού κράτους της.

Από το 1718 έως και το 1797 ο χώρος του Ιονίου, και ειδικότερα η Κέρκυρα, δεν δοκιμάστηκε από σοβαρές εξωτερικές επιβουλές και γνώρισε μακρόχρονη περίοδο ειρήνης και επιφανειακής ηρεμίας, που, όμως, δεν συνετέλεσε σε ουσιαστική ανάπτυξη του⁷. Το βενετικό συγκεντρωτικό οικονομικό σύστημα και η κλειστή κοινωνική διάρθρωση, σε συνδυασμό με τις εγγενείς αδυναμίες των πολιτικών αρχών για τη λήψη μεταρρυθμιστικών μέτρων, δεν άφησαν περιθώρια για την εκδήλωση δυναμικών κινήσεων, που θα προκαλούσαν εμφανή προβλήματα στο πολιτικό οικοδόμημα αλλά και θα απελευθέρωναν νέες, δημιουργικές κοινωνικές και οικονομικές δυνάμεις.

Η μορφή και τα προβλήματα της κερκυραϊκής οικονομίας αποτυπώνονται ανάγλυφα, με άμεσες και έμμεσες αναφορές, στο συνοπτικό, αλλά περιεκτικό κείμενο του G. Malipiero. Οι κυριότεροι άξονες, γύρω από τους οποίους αυτό περιστρέφεται, είναι οι ακόλουθοι: Το δημοσιονομικό σύστημα, η αγροτική παραγωγή, με βάρος στην ελαιοκαλλιέργεια και στα ζητήματα της σιτοπαραγωγής, και, περιστασιακά, άλλες πτυχές της οικονομικής ζωής, όπως το εμπόριο και η ναυτιλιακή κίνηση.

Ως προς το δημοσιονομικό σύστημα, είναι γνωστό ότι στο 18ο αιώνα οι Βενετοί διέκριναν τέσσερις πηγές τακτικών προσόδων: τα μονοπώλια (*partiti* ή *appalti*), τους έμμεσους φόρους, κυρίως δασμούς (*dazi*), τους άμεσους φόρους (*gravezze*) και «διάφορες εισπράξεις» (*esazione diverse*)⁸. Η έκθεση του Malipiero επιβεβαιώνει την ύπαρξη των τριών πρώτων και κυριότερων για τη Βενετική Πολιτεία εισοδηματικών αυτών πηγών και στην Κέρκυρα.

Στη συνέχεια, εξετάζοντας ζητήματα της τοπικής οικονομίας, θα

6. Μεταξύ πολλών γενικών έργων για την περίοδο βλ. R. CESSI, *Storia della Repubblica di Venezia*, Firenze 1981, σ. 659-782.

7. Μεταξύ άλλων βλ. και Π. ΧΙΩΤΗΣ, *Σειράς Ιστορικών Απομνημονευμάτων*, τ. Γ', *Ιστορία της Επτανήσου και ιδίως της Ζακύνθου*, Κερκύρα 1863, σ. 408-577 και E. BACCIONI, *Il dominio veneto su Corfù (1386-1797)*, Venezia 1956, σ. 191-224.

8. Βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Περί της οικονομικής διοικήσεως της Επτανήσου επί Βενετοκρατίας*, τ. Α', εν Αθήναις 1914, σ. 63-70.

έχουμε την ευκαιρία να αναφερθούμε ειδικότερα στις παραπάνω φορολογικές κατηγορίες. Συνοπτικά εδώ παραθέτουμε τα ακόλουθα: Το κυριότερο μονοπώλιο για την κερκυραϊκή οικονομία ήταν το αλάτι, τα σημαντικά κέρδη του οποίου διατίθενταν κυρίως για την κάλυψη δημόσιων εξόδων⁹. Στους έμμεσους φόρους περιλαμβάνονταν οι τελωνειακοί δασμοί (εισαγωγής, εξαγωγής, διαμετακόμισης εμπορευμάτων), που σε ολόκληρη την επικράτειά της αποτέλεσαν για τη Βενετία τη σταθερότερη και επικερδέστερη εισοδηματική πηγή¹⁰. Τέλος, ο έγγειος φόρος του λαδιού, γνωστός ως «δεκάτη του ελαίου», υπήρξε ο κυριότερος από τους άμεσους φόρους της Γαληνοτάτης στην κερκυραϊκή περιφέρεια¹¹.

Σημαντικό στοιχείο της δημοσιονομικής πολιτικής της Βενετίας υπήρξε ο τρόπος συλλογής των φόρων. Η έλλειψη ικανού αριθμού δημόσιων υπαλλήλων και η εξάπλωση του λαθρεμπορίου ώθησαν τη Βενετική Πολιτεία στην επιβολή του συστήματος της ενοικίασης των φόρων και στην Κέρκυρα. Ο θεσμός της ενοικίασης των φόρων αναφέρεται στο νησί από πολύ ενωρίς, αλλά δεν υπάρχουν σαφείς πληροφορίες για τους όρους των ενοικιάσεων, τη μορφή του συστήματος -και, συγκεκριμένα, την εφαρμογή γενικής ή μερικής ενοικίασης- αλλά και για την αποτελεσματικότητά του. Ο G. Malipiero στην έκθεσή του επιβεβαιώνει το γνωστό και από άλλες πηγές στοιχείο για την εφαρμογή του θεσμού της ενοικίασης των φόρων στην Κέρκυρα, χωρίς να παρουσιάζει ειδικότερα στοιχεία της λειτουργίας του¹².

Η κερκυραϊκή οικονομία σε όλη τη διάρκεια της Βενετοκρατίας υπήρξε κατά βάση αγροτική. Το κυριότερο αγροτικό προϊόν της Κέρκυρας ήταν το λάδι. Κατά τον G. Malipiero ολόκληρο το νησί ήταν καλυμμένο με ελαιόδενδρα. Οι μεγάλες ποσότητες λαδιού που παράγονταν κάλυπταν τις εγχώριες ανάγκες και επέτρεπαν την εξαγωγή σημαντικού μέρους της παραγωγής, αποφέροντας κέρδη και στην Πολιτεία και στους ιδιώτες.

9. Για το μονοπώλιο στο χώρο του Ιονίου βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Β' σ. 298-301.

Γενικά για το αλάτι και τις αλυκές βλ. και παρακάτω.

10. Βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Α', σ. 66-68, 138-152.

11. Για τη δεκάτη του ελαίου, τα πραγματικά ποσοστά της και τον τρόπο εισπράξης βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Α', σ. 147, τ. Β', σ. 19-28.

12. Πολλά στοιχεία για το θεσμό της ενοικίασης των φόρων, τους όρους της, τις χρονολογίες εφαρμογής της κατά προϊόν, τις αντιδράσεις των κατώτερων στρωμάτων και γενικότερα των φορολογουμένων και τα μέτρα της Βενετικής Πολιτείας για την περιστολή των καταχρήσεων από την πλευρά των ενοικιαστών δίνουν οι ΕΡ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, ό.π., σ. 236-238 και Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., σε πολλά σημεία, μεταξύ των οποίων και τ. Α', σ. 66, 88-105, τ. Β', σ. 48-49.

Η εντατική καλλιέργεια της ελιάς απαντά στην Κέρκυρα ήδη από το 15ο αιώνα και ενισχύθηκε σημαντικά από τη Βενετική Πολιτεία, στα πλαίσια της πολιτικής της να καταστεί αυτάρκης ως προς το λάδι και να σταματήσει η εξάρτησή της από την παραγωγή άλλων περιοχών¹³.

Η πολιτική αυτή αντιμετωπίστηκε ευνοϊκά από τους εγχωρίους, αφού υπήρξε κερδοφόρος και για τους καλλιεργητές-εμφυτευτές και για τους φεουδάρχες-γαιοκτήμονες, που, χωρίς ουσιαστική συμμετοχή στις επενδύσεις, καρπώνονταν τη γαιοπρόσοδο¹⁴.

Επιπλέον, οι εμπορευματοποιήσιμες καλλιέργειες ενίσχυσαν τη βενετική οικονομία μέσω άμεσων και έμμεσων φόρων επί του προϊόντος, καθώς και από την επιβολή της «Αρχής της Κυριάρχου», σε σημείο ώστε η Πολιτεία να καρπώνεται το 64% επί της κερκυραϊκής παραγωγής του ελαιολάδου¹⁵. Συγκεκριμένα, αυτή συσσώρευε κέρδη και από τη δεκάτη επί του προϊόντος και από τους τελωνειακούς δασμούς.

Η δεκάτη του λαδιού, ο κυριότερος άμεσος φόρος στην Κέρκυρα, αποτέλεσε σημείο τριβής μεταξύ των καλλιεργητών και της Πολιτείας και κατά τη διάρκεια της Βενετοκρατίας στο νησί έλαβε διάφορες μορφές ως προς τα αριθμητικά μεγέθη και τον τρόπο είσπραξης¹⁶. Στα 1740, από την έμμεση διατύπωση του Malipiero, δεν διευκρινίζεται αν εισπραττόταν σε χρήμα ή σε είδος.

Τα σημαντικότερα, πάντως, κέρδη του Δημοσίου από το λάδι απέφεραν οι έμμεσοι φόροι επί του προϊόντος¹⁷. Χαρακτηριστική είναι η πληροφορία

13. Για την πολιτική της Βενετίας ως προς τη διάδοση της ελαιοκαλλιέργειας, τις παρανοήσεις της ιστορικής έρευνας ως προς το ζήτημα της αμοιβής προς τους καλλιεργητές και το σημαντικό διάταγμα του 1623, που καθόριζε την πολιτική επί του ελαίου σε όλες τις βενετικές κτήσεις, βλ. ΣΤ. ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΣ, Στατιστικά-Ιστορικά περί Κερκύρας ειδήσεις, *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 21 (1977) 81-82 - ΕΥΓ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Η υποχρεωτική επί Ενετοκρατίας εμφύτευσις ελαιοδένδρων, Β' Πανιώνιον Συνέδριον. Πρακτικά-Ανακοινώσεις, *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 13 (1967) 76-83. Βλ. ακόμη την ενδιαφέρουσα μονογραφία του S. CIRIACONO, *Olio ed Ebrei nella Repubblica Veneta del Settecento*, Venezia 1975, ιδιαίτερα τις σσ. 93-96, όπου παρέχονται στοιχεία για το λάδι της Κέρκυρας και από την έκθεση του Malipiero.

14. Για τη μορφή των αγροτικών σχέσεων και ειδικότερα των εισφορών υπό τον τύπο φεουδαλικής προσόδου ή γαιοπροσόδου βλ. ΣΠ. ΑΞΔΡΑΧΑΣ, Φεουδαλική πρόσσδος και γαιοπρόσδος στην Κέρκυρα την εποχή της Βενετικής κυριαρχίας, *Τα Ιστορικά*, 2, τεύχ. 4, (1985) 371-386.

15. Βλ. ΣΠ. ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 91.

16. Ο φόρος της δεκάτης αναφέρεται στην Κέρκυρα ήδη από το 16ο αιώνα (βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Β', σ. 21-22), παρά τις απόψεις ότι άρχισε να εφαρμόζεται μόλις στο 18ο αιώνα (βλ. και ΣΠ. ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 100).

17. Για το ζήτημα και την ιστορία του βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Β', σ. 19-24.

του Malipiero ότι ουσιαστικά οι έμμεσοι φόροι του νησιού στηρίζονταν στη διακίνηση του λαδιού.

Επιπλέον, σε παλαιότερες εποχές, σύμφωνα με την «Αρχή της Dominante», όλο το προϊόν που προοριζόταν για εξαγωγή έπρεπε να συγκεντρώνεται στη Μητρόπολη, από όπου και διοχετευόταν προς τις διάφορες αγορές, αφού επιβαρυνόταν με νέους δασμούς εισαγωγής και εξαγωγής¹⁸.

Τα οικονομικά οφέλη για την Πολιτεία ήταν σημαντικά, αλλά η έξαρση της λαθρεμπορίας στο νησί οδήγησε σε διαρκώς αυξανόμενη διαφυγή εσόδων και άφησε περιθώρια για μεγάλα κέρδη στους εμπόρους του προϊόντος.

Ο βαθμός συμμετοχής των εγχωρίων στην κερδοφόρο διακίνηση του λαδιού έως σήμερα δεν έχει ερευνηθεί ικανοποιητικά. Γνωστές από τις πηγές είναι οι εμπορικές δραστηριότητες Δυτικών και Εβραίων της Κέρκυρας¹⁹. Όμως, παρά την έλλειψη επαρκών στοιχείων, μπορούμε να διατυπώσουμε την υπόθεση ότι και οι Κερκυραίοι δεν έμειναν αμέτοχοι στη διαδικασία εμπορίας του βασικού προϊόντος τους. Η επιγραμματική, αλλά σαφής μαρτυρία του Malipiero για τα οφέλη των υπηκόων της Γαληνοτάτης (προφανώς στο νησί) από το εμπόριο του λαδιού αποτελεί σημαντική ένδειξη για τη διείδυση των εγχωρίων σε κερδοφόρες επιχειρήσεις, μεσιτικές και εμπορικές, είτε νόμιμες είτε και έξω από τα πλαίσια της νομιμότητας.

Η επέκταση της ελαιοκαλλιέργειας στην Κέρκυρα, με τα προφανή πλεονεκτήματα για την τοπική οικονομία, είχε καταστρεπτικές επιπτώσεις στην παραγωγή των σιτηρών²⁰. Ο Malipiero στην έκθεσή του αναφέρεται με έμφαση στο μικρό ποσοστό των εδαφών, όπου καλλιεργούνταν σιτηρά, και στην έλλειψη του προϊόντος από την κερκυραϊκή αγορά στα 1740. Πρόκειται για πρόβλημα που εμφανίζεται άλλοτε με μεγαλύτερη και άλλοτε με μικρότερη ένταση σε όλη τη διάρκεια της Βενετοκρατίας στην Κέρκυρα, η συνολική παραγωγή της οποίας συνήθως επαρκούσε για τη

18. Για την «Αρχή της Dominante» (Κυριάρχου) βλ. και Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Α', σ. 76-87.

19. Κατά πληροφορίες του 18ου αιώνα όλο το εμπόριο του κερκυραϊκού λαδιού βρισκόταν στα χέρια «Ιουδαίων Βενετών υπηκόων» (βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Β', σ. 24).

20. Η έλλειψη σιταριού, παρά την έκταση των σιτοκαλλιιεργειών, αποτελούσε μόνιμο πρόβλημα του μεσογειακού χώρου. Τη σιτάρεια εμπόδιζαν η αναγκαστική αγρανάπαυση, η μικρή απόδοση των σιτοκαλλιιεργειών, οι ξηρασίες, οι πλημμύρες, οι ανταγωνιστικές καλλιιεργειες. (Βλ. και στο κλασικό έργο του F. BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen a l' époque de Philippe II*, τ. Ι', Paris 1966, σ. 520).

διατροφή του πληθυσμού της μόνο για 3-4 μήνες το χρόνο²¹. Οι ανάγκες του νησιού σε σιτηρά καλύπτονταν με εισαγωγές από την Ιταλία και, κυρίως, από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με συνέπεια, όπως σημειώνει και ο Malipiero, τη διασπάθιση δημόσιου χρήματος²².

Επιπλέον, η εξάρτηση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και οι περίπλοκες πολιτικές συγκυρίες, σε συνδυασμό με τον κλιματολογικό παράγοντα (ξηρασίες, πλημμύρες, ισχυροί άνεμοι), συντελούσαν στη συχνή εμφάνιση σιτοδειών. Γύρω στα 1740, όπως διακρίνεται και από το κείμενο του Malipiero, η σιτοδεία είχε πλήξει και πάλι την Κέρκυρα. Είναι πιθανόν ότι η κερκυραϊκή σιτοδεία εντάσσεται σε γενικότερο φαινόμενο έλλειψης σιτηρών που παρατηρήθηκε τα χρόνια αυτά στις γειτονικές τουρκοκρατούμενες περιοχές, με αποτέλεσμα την ύψωση της τιμής του σίτου και των παραγώγων του²³.

Κατά τον Malipiero το επισιτιστικό πρόβλημα της Κέρκυρας επιδεινώθηκε λόγω και της δημογραφικής αύξησης. Πράγματι, από το 1583 έως το 1766 ο πληθυσμός του νησιού τουλάχιστον υπερδιπλασιάστηκε²⁴. Το φαινόμενο κατά ένα μέρος οφείλεται στην εγκατάσταση στα Ιόνια Νησιά προσφύγων από βενετοκρατούμενες περιοχές, που πέρασαν στην οθωμανική κυριαρχία, και εναρμονίζεται με τη γενικότερη πληθυσμιακή αύξηση που σημειώνεται στο μεσογειακό χώρο από το 16ο αιώνα²⁵.

Εκτός από τους δημογραφικούς λόγους, το πρόβλημα του επισιτισμού προσέλαβε οξεία μορφή στην Κέρκυρα και εξαιτίας των αυξημένων υποχρεώσεων για τη διατροφή της φρουράς και των πληρωμάτων του βενετικού στόλου που στάθμευαν στο νησί, ιδιαίτερα για την παρασκευή του παξιμαδιού τους²⁶.

Ο G. Malipiero διατυπώνει προτάσεις για την αντιμετώπιση του προβλήματος που συνοψίζονται σε δύο σημεία: α) στην απόδοση στην καλλιέργεια των σιτηρών εδαφών μη αξιοποιημένων, σε μακροπρόθεσμη προοπτική· β) στη μέριμνα για τη συνεχή ύπαρξη αποθεμάτων σιτηρών,

21. Βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Β', σ. 9 - ΣΠ. ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σ. 78 - Ε. ΒΑCCHION, ό.π., σ. 102-103.

22. Π.χ. στα 1794-95, κατά τους πίνακες του Scrofanì, δαπανήθηκαν 49.690 βενετικά τσεκίνια για την αγορά σιταριού από ξένες αγορές και 20.454 βενετικά τσεκίνια για την αγορά άλλων δημητριακών. (Βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Β', σ. 60).

23. Βλ. και ΑΠ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 352, όπου και βιβλιογραφία.

24. Για δημογραφικά στοιχεία της Κέρκυρας από το 15ο έως το 19ο αιώνα, βλ. και Ε. ΚΟΛΟΔΝΥ, *La population des îles de la Grèce*, τ. II, Aix-en-Provence, 1974, σ. 774.

25. Για το μεσογειακό φαινόμενο βλ., ενδεικτικά, F. BRAUDEL, ό.π., τ. Ι', σ. 529-530.

26. Για το ζήτημα βλ. και Ε. ΒΑCCHION, ό.π., σ. 103-104.

ώστε να αντιμετωπίζονται αποτελεσματικά οι τρέχουσες αλλά και οι έκτακτες ανάγκες. Πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι οι προτάσεις του δεν είναι ούτε καινοτόμες ούτε πρωτότυπες, αφού επανειλημμένα είχαν παρουσιασθεί και στο παρελθόν από άλλους Βενετούς αξιωματούχους.

Η πρώτη από τις προτάσεις του Malipiero περιείχε δύο σκέλη: την αξιοποίηση και την απόδοση στη σιτοκαλλιέργεια αφ' ενός εδαφών της ίδιας της Κέρκυρας, αφ' ετέρου εδαφών έξω από το νησί, στα απέναντι ηπειρωτικά «εξαρτήματά» της.

Ως προς το πρώτο σκέλος, ο Malipiero έμμεσα υποδεικνύει την ανάγκη εκτέλεσης εγγειοβελτιωτικών έργων και υπενθυμίζει την παλαιότερη βενετική απόφαση για αποξήρανση των ελών του νησιού και, στη συνέχεια, την καλλιέργειά τους με σιτηρά²⁷.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, το μεγαλόπνοο αυτό έργο είχε ξεκινήσει, αλλά δεν γνώρισε ευρεία εφαρμογή, και γιατί οι δαπάνες για την ολοκλήρωσή του ήταν τεράστιες αλλά και γιατί πολλοί αμφέβαλλαν για την αποτελεσματικότητά του.

Το σχέδιο της αποξήρανσης των ελών της Κέρκυρας εντασσόταν στη σειρά των μεγάλων εγγειοβελτιωτικών έργων που σχεδιάστηκαν και εν μέρει εκτελέστηκαν από τους Βενετούς στις κτήσεις τους του ελληνικού χώρου, χωρίς όμως και να ολοκληρωθούν²⁸.

Εκτός από την Κέρκυρα, ο Malipiero διατυπώνει την άποψη ότι το πρόβλημα της έλλειψης των σιτηρών θα λυνόταν αν αξιοποιούνταν τα εδάφη του Βουθρωτού, που, κατά τη γνώμη του, ήταν εκτεταμένα και, ίσως, ευφορότερα από εκείνα της Πρέβεζας και της Βόνιτσας.

Στο σημείο αυτό, παρενθετικά, θα παρεμβληθεί μια σύντομη αναφορά στα τρία αυτά ηπειρωτικά εξαρτήματα των Ιόνιων Νησιών.

-
27. Στα 1590 προτάθηκε η δημιουργία συστήματος άρδευσης, που θα αντλούσε νερό από δύο λίμνες (βλ. Ε. ΒΑΣΧΙΟΝ, ό.π., σ. 103). Το 17ο αιώνα εκφράζονται και πάλι διαμαρτυρίες γιατί πολλές γόνιμες περιοχές παρέμεναν χέρσες. Στα 1760 ο Fr. Grimani επανήλθε στο θέμα της απόδοσης στην καλλιέργεια χέρσων εκτάσεων (βλ. Ε. ΒΑΣΧΙΟΝ, ό.π., σ. 205). Το πρόβλημα της χαμηλής παραγωγικότητας της κερκυραϊκής γης που παρέμεινε άλυτο έως το τέλος της Βενετοκρατίας έχει αποδοθεί κυρίως στις συνθήκες παραγωγής που επικρατούσαν στο νησί. (Βλ. και Κ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 1700-1800, τ. Β', Αθήνα 1973, σ. 521-522, όπου πληροφορίες από τον Saint-Sauveur).
28. Ιταλοί από την Αγκώνα επιχειρήσαν, χωρίς επιτυχία, να μετατρέψουν το έλος του Ρώπα σε αρόσιμη κοιλάδα (βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Β', σ. 56, σημ. 2). Για ανάλογες προτάσεις για τη δημιουργία αποχετευτικών έργων στο οροπέδιο του Λασιθίου βλ. ΣΤ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ, Συμβολή στην ιστορία του Λασιθίου κατά τη Βενετοκρατία, Ηράκλειο 1957, σ. 77-110, σε πολλά σημεία.

Ο Βουθρωτός, σημαντική βενετική κτήση στην ηπειρωτική ακτή²⁹, ενδιέφερε τη Βενετία πρωταρχικά από στρατιωτική άποψη. Εξάρτημα, «προστάτης και δεξιός οφθαλμός της Κέρκυρας», η στρατηγικής σημασίας και οχυρωμένη αυτή θέση θα μπορούσε να αποτελέσει κέντρο ανεφοδιασμού των βενετικών δυνάμεων, σε περίπτωση πολιορκίας του νησιού³⁰. Επιπλέον, η περιοχή με τα πλούσια ιχθυοτροφεία της προσέφερε στη Γαληνοτάτη σημαντικά έσοδα αλλά και εφοδίαζε με σχετικά καταναλωτικά αγαθά την κερκυραϊκή αγορά³¹. Ως προς την υπόλοιπη παραγωγή της, οι πληροφορίες των πηγών συχνά αντιφάσκουν. Σύμφωνα με μια πηγή, η περιοχή παρήγε και μεγάλες ποσότητες σιτηρών, ενώ, κατά την επικρατέστερη άποψη, που, όπως φαίνεται, υιοθετεί και ο Malipiero, τα εδάφη της ήσαν εντελώς ακαλλιέργητα³².

Η αντιφατικότητα των μαρτυριών μπορεί να αποδοθεί και στις ιδιαίτερες συνθήκες που διαμορφώνονταν σε διαφορετικές εποχές αλλά, ίσως, και στην κακή πληροφόρηση των Βενετών αξιωματούχων, που δεν είχαν επισκεφθεί αυτοπροσώπως όλες τις περιοχές της περιφέρειάς τους και μετέφεραν άκριτα πληροφορίες σύγχρονων ή προγενέστερων συναδέλφων τους.

Ανάλογες είναι οι αναφορές και για τις παραγωγικές δυνατότητες των δύο άλλων ηπειρωτικών εξαρτημάτων, της Πρέβεζας και της Βόνιτσας³³.

29. Ηπειρωτικό εξάρτημα της Κέρκυρας από το 14ο αιώνα, ο Βουθρωτός, παρά τη συχνά εμφανιζόμενη τουρκική απειλή, παρέμεινε κάτω από τη βενετική κυριαρχία έως και το 1797, οπότε, με τη συνθήκη του Campo Formio, πέρασε στους Γάλλους, όπως και όλες οι βενετικές κτήσεις. Για την ιστορία της περιοχής βλ. Ι. ΡΩΜΑΝΟΣ, *Περί Βουθρωτού, Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας της Ελλάδος*, 3 (1889) 548-559, ιδιαίτερα τις σσ. 557-559. Για το βυζαντινό Βουθρωτό, βλ. Ρ. SOUSTAL, *Nikopolis und Kephallenia, Tabula Imperii Byzantini* 3, Wien 1981, σ. 132-134.

30. Για τη στρατιωτική σημασία της περιοχής για την άμυνα της Κέρκυρας και τις οχυρώσεις της βλ. Ι. ΡΩΜΑΝΟΣ, *ό.π.*, 558 - Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *ό.π.*, τ. Β', σ. 97-98.

31. Για τις προσόδους της Βενετίας από το Βουθρωτό, τα εξαγώγιμα προϊόντα του και τη λειτουργία του τελωνείου βλ. Ι. ΡΩΜΑΝΟΣ, *ό.π.*, 558 - Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *ό.π.*, τ. Β', σ. 99-104.

32. Σχεδόν ακαλλιέργητη αναφέρει την περιοχή του Βουθρωτού ο ΕΡ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, *ό.π.*, σ. 137-138. Κατά τον Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗ, όμως, *ό.π.*, τ. Β', σ. 98, ο Βουθρωτός, εκτός από τα ιχθυοτροφεία, ήταν πλούσιος σε κτηνοτροφία, σιτηρά και ξυλεία, προϊόντα, δηλαδή, «ων ηπόρει η Κέρκυρα».

33. Πόλεις και φρούρια, στο στόμιο του Αμβρακικού, στις ηπειρωτικές ακτές η πρώτη, στις ακτές της Στερεάς Ελλάδας η δεύτερη. Η Πρέβεζα υπήρξε βενετική από το 1499 έως το 1530 και η Βόνιτσα από το 1684 έως το 1699. Και οι δύο περιοχές πέρασαν και πάλι στη βενετική εξουσία με τη συνθήκη του Πασσάροβιτς στα 1718 και παρέμειναν βενετικές έως και το 1797 (βλ., ενδεικτικά, Π.Α.Π. (= Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ), *Χρονογραφία*

Οι βενετικές αυτές κτήσεις υπήρξαν λόγω της επίκαιρης γεωγραφικής θέσης τους σταθμοί διαμετακομιστικού εμπορίου αλλά και κέντρα παραγωγής δημητριακών, λαδιού, αλιευτικών προϊόντων και ξυλείας³⁴.

Ακολουθώντας τη γενικά αποδεκτή αυτή άποψη, ο G. Malipiero θεωρεί τις παραγωγικές δυνατότητες των δύο περιοχών ικανοποιητικές και τις προβάλλει ως πρότυπα ανάπτυξης και του Βουθρωτού. Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι λίγα μόλις χρόνια αργότερα, στα 1760, ο Francesco Grimani, στη σημαντική έκθεσή του, περιγράφει την οικονομική κατάσταση της Πρέβεζας και της Βόνιτσας με τα μελανότερα χρώματα³⁵.

Στα πλαίσια της δεύτερης — βραχυπρόθεσμης και πλέον ρεαλιστικής — λύσης για την αντιμετώπιση του προβλήματος, της μέριμνας δηλαδή για την αποθήκευση σιτηρών, ο Malipiero αναφέρεται εκτεταμένα στα ζητήματα της σιταποθήκης, που, σύμφωνα με την έκθεσή του, ιδρύθηκε στα 1602.

Η τελευταία αυτή πληροφορία ελέγχεται ως ανακριβής, αν και οι απόψεις για τη χρονολογία δημιουργίας του ιδρύματος δίστανται. Ο Α. Μαρμοράς την τοποθετεί στα 1443³⁶, ενώ ο Κ. Καιροφύλας προτείνει το έτος 1575, διευκρινίζοντας ότι τότε υλοποιήθηκε παλαιότερη απόφαση για την ίδρυση του αγαθοεργού αυτού καταστήματος³⁷. Όλοι όμως συμφωνούν ότι η σιταποθήκη της Κέρκυρας ήταν η παλαιότερη του Ιονίου και ότι χρησίμευσε ως πρότυπο για τη δημιουργία των ανάλογων ιδρυμάτων στα υπόλοιπα νησιά³⁸.

Η ανακρίβεια της χρονολόγησης του Malipiero μπορεί να αποδοθεί σε λανθασμένη πληροφόρησή του ή και καταγραφή στο κείμενό του. Ίσως, πάντως, ο Βενετός αξιωματούχος έλαβε υπόψη του μαρτυρίες για

της Ηλείου, τ. Β', εν Αθήναις 1857, σ. 133-134 και Π. ΧΙΩΤΗΣ, ό.π., τ. Γ', σ. 276-277, 407). Για τις βυζαντινές Πρέβεζα και Βόνιτσα βλ. P. SOUSTAL, ό.π., σ. 242 και 128-129.

34. Βλ. και Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, ό.π., σ. 134 - Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Β', σ. 241-243. Ειδικά για την παραγωγή και την εμπορία της ξυλείας των περιοχών και γενικά της Δυτικής Ελλάδας βλ. ΕΛΕΝΗ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1710-1792), Αθήνα 1987.

35. Αρνητικές είναι οι κρίσεις του Fr. Grimani για την αποδοτικότητα της περιοχής, ιδιαίτερα της Πρέβεζας, σε αντίθεση με τα θετικά στοιχεία που παρουσιάζουν λίγες δεκαετίες αργότερα οι Scrofani και Saint-Sauveur. Ο Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Β', σ. 241-243, επιχειρώντας να συμβιβάσει τις δύο θέσεις, αποδίδει τη διαφορά της εικόνας στην ανάπτυξη που επιτεύχθηκε στην περιοχή στα λίγα χρόνια που μεσολαβούν μεταξύ της συγγραφής των δύο παραπάνω πηγών.

36. Βλ. Α. ΜΑΡΜΟΡΑΣ, Della historia di Corfù, Venezia 1672, σ. 258. Την άποψη, μεταξύ άλλων, υιοθετεί και ο ΕΡ. ΛΟΥΝΤΖΗΣ, ό.π., σ. 244.

37. Βλ. Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ, Η Επτάνησος υπό τους Βενετούς, Αθήναι 1953, σ. 322.

38. Βλ. Π. ΧΙΩΤΗΣ, ό.π., τ. ΣΤ', εν Ζακύνθω 1887, σ. 270-271. - Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ, ό.π., σ. 322.

επανάδρυση της σιταποθήκης στα 1602 ή, πιθανότατα, ταύτισε την έναρξη κατασκευής του κτηρίου της σιταποθήκης, που χρονολογείται στα 1598, με την κατά πολύ προγενέστερη έναρξη λειτουργίας του ιδρύματος³⁹.

Όπως μαρτυρείται και από την έκθεση του Malipiero, τα κεφάλαια της σιταποθήκης προήλθαν από εισφορές των εγχωρίων με τη μορφή δανείων και από φορολογία επί του άρτου⁴⁰, συγκεκριμένα, με την επιβάρυνση 4 σολδίων για κάθε ποσότητα άρτου, αξίας ενός δουκάτου, που πωλούσαν τα αρτοποιεία της πόλης, συνολικής ετήσιας απόδοσης κατά τα πρώτα χρόνια εφαρμογής του θεσμού 1000 δουκάτων και αργότερα 5500 δουκάτων. Κατά τον Malipiero τα συνολικά έσοδα της σιταποθήκης, από την εποχή της επιβολής της φορολογικής αυτής επιβάρυνσης έως το 1740, ήταν 340.976 δουκάτα, αλλά το σημαντικό αυτό χρηματικό ποσό δεν εισήλθε ολόκληρο στο ταμείο του ιδρύματος, καθώς ένα τμήμα του χρησιμοποιήθηκε για άλλες ανάγκες του Δημοσίου. Χαρακτηριστική είναι η παρακράτηση εσόδων της σιταποθήκης από το Γενικό Προβλεπτή Θαλάσσης Lippomano στα 1670, προφανώς για να αντιμετωπισθούν οι δύσκολες συνθήκες που δημιουργήθηκαν μετά τη λήξη του Κρητικού Πολέμου και την εγκατάσταση στο νησί κύματος προσφύγων από την Κρήτη.

Σε αντίθεση με την περίπτωση της Κεφαλονιάς, στην Κέρκυρα δεν απαντά απονομή τίτλων ευγενείας ως αντάλλαγμα για χρηματικές προσφορές υπέρ της σιταποθήκης⁴¹. Διαφορετική ήταν, άλλωστε, η λειτουργία και η δομή των Μεγάλων Συμβουλίων στα δύο αυτά νησιά του Ιονίου.

Όπως όλα τα αγαθοεργά ιδρύματα των κτήσεων, και η σιταποθήκη της Κέρκυρας κατά τη μακρόχρονη περίοδο της λειτουργίας της γνώρισε προβλήματα κακοδιοίκησης και καταχρήσεων από την πλευρά των διοικητών της⁴². Στα 1740, πάντως φαίνεται ότι η λειτουργία της ήταν ομαλή και η πρόταση του Malipiero για επιθεώρηση του ιδρύματος σε τακτά χρονικά διαστήματα είχε προληπτικό χαρακτήρα.

Εκτός από το λάδι και τα σιτηρά, το τρίτο προϊόν της Κέρκυρας που μνημονεύει ο Malipiero είναι το αλάτι.

Η Κέρκυρα αναφέρεται ως παραγωγός αλατιού από τα πρώτα χρόνια

39. Βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Β', σ. 57, σημ. 1.

40. Για το θέμα γενικά βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Α', σ. 254-255, τ. Β', σ. 57.

41. Για την περίπτωση της Κεφαλονιάς βλ. ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΒΛΑΣΣΗ, Ένταξη νέων μελών στο Συμβούλιο της Κεφαλονιάς από το Γενικό Προβλεπτή της Θαλάσσης Francesco Grimani (1760), *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 5 (1986) 74-127.

42. Για τα προβλήματα διαχείρισης των ιδρυμάτων βλ. και Ε. ΒΑCCHION, ό.π., σ. 104. Βλ. ακόμη Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ, ό.π., σ. 322-324.

της βενετικής κυριαρχίας στο νησί και οι αλυκές της κάλυπταν απόλυτα τις ανάγκες της εγχώριας αγοράς σε αλάτι, επιτρέποντας τη δημιουργία και επαρκών αποθεμάτων του προϊόντος⁴³.

Η εκμετάλλευση του αλατιού γινόταν με μονοπωλιακή μορφή και ο φόρος εκμισθωνόταν μετά από δημόσιο πλειστηριασμό. Ο ενοικιαστής του, σύμφωνα και με τον Malipiero, με τη σχετική άδεια της «επί του άλατος υπηρεσίας» (*magistrato del sal*), διέθετε το πλεονάζον τμήμα της παραγωγής είτε στην εγχώρια αγορά είτε προς εξαγωγή⁴⁴.

Ο σημαίων ρόλος των αλυκών για τη Βενετία δεν οφειλόταν μόνο στο εξαιρετικά επικερδές μονοπώλιό τους, που άφηνε μεγάλο πλεόνασμα στα Δημόσια Ταμεία, αλλά και στο ότι, επειδή το αλάτι ήταν αγαθό απαραίτητο για τις ευρωπαϊκές κοινωνίες από τη μεσαιωνική περίοδο, αποτελούσε και μέσο πίεσης προς κράτη που δεν διέθεταν επαρκή παραγωγή⁴⁵.

Ο Malipiero στην έκθεσή του αναφέρεται συνοπτικά στη διαδικασία διακίνησης και διάθεσης του προϊόντος. Η γενικότερη αντιμετώπιση της λειτουργίας των κερκυραϊκών αλυκών και της εκμετάλλευσης του παραγόμενου αλατιού με τρόπο περιγραφικό μάλλον, παρά ρυθμιστικό-παραμβατικό, πιθανότατα οφείλεται στη συνεχιζόμενη στα χρόνια του εύρυθμη λειτουργία του όλου συστήματος.

Μέσα από τις πληροφορίες για τη διακίνηση του αλατιού εξάγονται ενδιαφέροντα στοιχεία για τη ναυτιλιακή κίνηση της Κέρκυρας στο 18ο αιώνα. Έτσι, κατά τον G. Malipiero, τμήμα του αλατιού που προοριζόταν για εξαγωγή μεταφερόταν με τις ταρτάνες των Δουλτσινιωτών⁴⁶ στους

43. Στην Κέρκυρα υπήρχαν αλυκές στις περιοχές Λευκίμμη, Ποταμός, Καστράδες. Στο νησί σημειώνεται «αγγαρεία επί του άλατος» μόνο κατά τη μεταφορά του προϊόντος, από την οποία εξαιρούνταν οι κάτοικοι των πόλεων. Για τα παραπάνω ζητήματα, καθώς και για τη λειτουργία των αλυκών, βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *ό.π.*, τ. Β', σ. 298-301, 304-309. - ΣΠ. ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΣ, *ό.π.*, σ. 15, 88-89. Για τις αλυκές της βενετοκρατούμενης Πελοποννήσου βλ. την πρόσφατη εργασία της ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Αλυκές και παραγωγή αλατιού στην Πελοπόννησο με βάση το Αρχείο Grimani (1698-1700)*, Ανάτυπο από τα *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών* (8-15/9/1985), Αθήνα 1987-88, σ. 305-329, όπου και βιβλιογραφία.

44. Ένα τμήμα προσφερόταν για την εγχώρια κατανάλωση και το υπόλοιπο μεταφερόταν είτε στη Βενετία είτε στις απέναντι αλβανικές κτήσεις της Γαληνοτάτης (βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *ό.π.*, τ. Β', σ. 305).

45. Όπως είναι γνωστό, η παραβίαση του μονοπωλίου συνιστούσε για τη Γαληνοτάτη *casus belli* (βλ. και Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *ό.π.*, τ. Β', σ. 297).

46. Αλβανοί, παλαιοί κάτοικοι περιοχών της Σερβίας και της Κροατίας [βλ. και Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18ο αιώνα (1715-1792)*. (Με βάση τα γαλλικά αρχεία), Αθήνα 1972, σ. 319, σημ. 4].

τόπους τους. Οι Δουλτσινιώτες ασχολούνταν ιδιαίτερα με το εμπόριο τροφίμων και είχαν εμπορικές σχέσεις με την Πελοπόννησο⁴⁷, κυρίως, όμως, ήταν γνωστοί ως πειρατές⁴⁸ και στο 18ο αιώνα ήρθαν σε ανοιχτή σύγκρουση με τη Βενετική Πολιτεία⁴⁹. Οι πειρατικές δραστηριότητες τους επέτρεψαν να αποκτήσουν τα απαιτούμενα κεφάλαια, που στη συνέχεια επένδυναν σε ναυτιλιακές επιχειρήσεις. Χάρη στο στόλο τους, και μάλιστα τις ταρτάνες, που προσφέρονταν και για κοντινές και για μακρινές αποστάσεις, οι Δουλτσινιώτες εισήλθαν στην οικονομική ζωή της Κέρκυρας και έπαιξαν ενεργό ρόλο στη μεταφορά των προϊόντων της, μεταξύ των οποίων και το αλάτι⁵⁰.

Το στοιχείο αυτό ενισχύει την άποψη ότι η Κέρκυρα ακόμη και στο 18ο αιώνα, όταν πλήθος από ξένες σημαίες, με κυρίαρχη τη γαλλική και την αγγλική, κατέκλυζαν το Ιόνιο, δεν διέθετε εμπορικό ναυτικό, εκτός από λίγα πλοία⁵¹. Παρ' όλα αυτά, οι Κερκυραίοι είχαν ιδιαίτερη επίδοση στο λαθρεμπόριο και μετείχαν με τα μικρά πλοία τους στη διακίνηση των προϊόντων τους στις απέναντι ηπειρωτικές ακτές⁵².

Επίσημα, πάντως, η διακίνηση των κερκυραϊκών προϊόντων γινόταν με πλοία μη κερκυραϊκά. Στο 18ο αιώνα στο χώρο του νησιού κυριαρχούσαν τα πλοία των Δουλτσινιωτών και από το 1740 και των Μεσολογγιτών, καθώς τα αβαθή νερά της περιοχής δεν επέτρεπαν να αγκυροβολήσουν μεγάλα ευρωπαϊκά πλοία.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση της έκθεσης του G. Malipiero, θα

47. Βλ. Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, ό.π., σ. 319-320.

48. Βλ. Κ. ΣΑΘΑΣ, Ειδήσεις τινές περί εμπορίου και φορολογίας εν Ελλάδι επί Τουρκοκρατίας, Ανατύπωση εκ της *Οικονομικής Επιθεωρήσεως*, 1878-79, Αθήνα 1977, σ. 38-Ν. Γ. ΣΥΝΟΡΝΟΣ, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris 1956, σ. 126-127.

49. Για τις συγκρούσεις με τη Βενετική Πολιτεία στο 18ο αιώνα βλ. Π. ΧΙΩΤΗΣ, ό.π., τ. Γ', σ. 453-456.

50. Για τη μορφή και την ανάπτυξη της δουλτσινιώτικης ναυτιλίας βλ. και ΤΡ. ΣΤΟΙΑΝΟΒΙΧ, *Conquering Balkan Orthodox Merchant*, ελληνική μετάφραση, με τίτλο, *Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος, Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας, ιε 'ιθ' αι.*, Αθήνα 1979, 308-309. Πρέπει να σημειωθεί ότι στα 1740, που οι Μεσολογγίτες εμφανίζονται δυναμικά στο προσκήνιο, οι Δουλτσινιώτες διέθεταν ήδη αξιόλογο εμπορικό ναυτικό. (Για την ίδρυση και τις δραστηριότητες του μεσολογγίτικου εμπορικού ναυτικού βλ., μεταξύ άλλων, Κ. ΣΑΘΑΣ, ό.π., σ. 36-53 - Σ. ΜΑΞΙΜΟΣ, *Το ελληνικό εμπορικό ναυτικό κατά τον XVIII αιώνα*, Αθήνα 1976², σε πολλά σημεία - Γ. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΗΣ, *Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία (1453-1850)*, ΕΜΝΕ - Μνήμων, Αθήνα 1987).

51. Βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, ό.π., τ. Β', σ. 64.

52. Βλ. Κ. ΣΑΘΑΣ, ό.π., σ. 36.

μπορούσαμε να διατυπώσουμε τις ακόλουθες γενικές θέσεις για τη διάρθρωση και το περιεχόμενό της:

Το κείμενο του Γενικού Προβλεπτή και Καπετάνιου της Κέρκυρας της 1ης Ιανουαρίου του 1741 είναι μια μικρή έκθεση «ρουτίνας», με περιορισμένο φάσμα θεμάτων και λιγοστά νέα στοιχεία. Παρ' όλα αυτά παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού κατορθώνει μέσα σε λίγες σελίδες να συνοψίσει τα κύρια χαρακτηριστικά της κερκυραϊκής οικονομίας και να αποτυπώσει τη μορφή και τα προβλήματα της.

Όπως συνάγεται και από τις ρητές αναφορές αλλά και από τη σιωπή του Μαλiriεγο για άλλες οικονομικές δραστηριότητες στο νησί, η κερκυραϊκή οικονομία ήταν κυρίως αγροτική, και μάλιστα προσανατολισμένη στη μονοκαλλιέργεια της ελιάς.

Η αγροτική παραγωγή και το εμπόριο της περιοχής βασιζόνταν σχεδόν αποκλειστικά στο λάδι, ενώ αναφορές για δραστηριότητες στο χώρο της μεταποίησης λείπουν.

Οι εγχώριοι μετείχαν επίσημα μόνο στο στάδιο της παραγωγής του λαδιού, αλλά ένα τμήμα στο 18ο αιώνα φαίνεται ότι είχε διεισδύσει και σε άλλους κερδοφόρους τομείς της τοπικής οικονομίας, όπως στο εμπόριο και στη ναυτιλία.

Οι τελευταίες αυτές δραστηριότητες, κινούμενες μεταξύ της νομιμότητας και της παρανομίας, δεν συνετέλεσαν στο μετασχηματισμό της κερκυραϊκής οικονομίας, που έως το τέλος της βενετικής κυριαρχίας παρέμεινε ασφυκτικά εγκλωβισμένη σε δεσμευτικούς κανόνες, που είχαν επιβληθεί πριν από πολλούς αιώνες.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ GIOVANNI MALIPIERO, PROVVEDITOR GENERAL
ET CAPITANEO DI CORFÙ

Archivio di Stato di Venezia, *Collegio-Relazioni*, busta 85.

1741, 1η Ιανουαρίου

Serenissimo Principe

Ritornato dal carico di proueditor, e capitano di Corfù, come piaque alla publica munificenza di destinarmi, adempisco anco all' ultimo passo dell' obbedienza, cui mi chiamano le publiche leggi, col rassegnare alla Serenità Vostra la relatione di quel gouerno. Sarà essa ristretta a que' soli particolari, che furono il soggetto di mie applicationi, e ne quali hò perciò potuto internare le cognitioni in rapporto al publico riuerito seruitio, dispensandomi dagl' ulteriori riflessi, mentre hauendo prescieduto sul luogo con l' autorità, e talento egualmente superiori l' eccellentissimo signor proueditor general da Mar Grimani, niente può esser trascorso al distinto suo discernimento, e tutto in conseguenza gia assoggettato dalla di lui maturità alla publica sapienza.

Sorpassando io dunque la descrizione di quell' isola, di sue fortificationi, pressidij, e munizioni per assicurarla sempre al dominio di Vostre Eccellenze, tratterò di sue rendite, et altro, sopra quali uersa, ò ha relatione la publica economia.

Di mediocre giro, e tutto muttabile è il suo fondo, fecondato continuamente dall' attenzione all' agricoltura degl' abitanti. Gl' impianti degl' oliuari, come i più proficiui, sono stati da lungo tempo l' occupazione delle lor applicationi, animate con più disposizione della publica autorità per ragione del priuato, e publico profitto. Se molto è il uantaggio, che rende quel prodoto à que' habitanti, che lo possedono, di non poco riesce pure ad altri sudditi, uariamente ocupati nel suo trafico, // oltre // che uiene di confluire al publico //con// l' utile di più datij il massimo bene, che per il prouedimento di questo requisito non esce soldo dal stato.

Coperta però quasi del tutto l' isola dagl' alberi d' oliui, non ui resta, che pocca terra per le semine de grani. Mancano perciò sempre più questi al bisogno, il quale ogn' anno si rende maggiore se per l' aumento della popolazione, che per la diminuzione de campi seminabili, conuersandosi

giornalmente in piantaggioni d' oliui. D' inde deriua, che conuien tracciare i souegni de grani al sostenimento altronde, per i quali esce fuori di stato il danaro. Questo punto fu dalla publica sapienza fatto più uolte oggetto de suoi maturi riflessi, persuasà, che il promouer i prouedimenti ad una tal esiggenza nel proprio stato, gioue // rebbe ad un tempo al uantaggio, che il suo soldo non passasse in alcuni, e che in mano de suoi sudditi si trouasse sempre l' occorrenza per non hauerla a cercar altroue con difficoltà, e in contingenza più uolte d' ottenerla.

Le deliberazioni uscite nella materia furono d' hauer à rissecare i stagni d' acqua dell' isola stessa, perchè cambiate in terre coltiuatili somministrassero il bisogno. Riusci anche in qualche parte i' intento, mà le valli maggiori giaciono nel loro primo stato, perchè ò il dubio di riuscita all' attentato d' asciugarle, ò il peso della spesa occorente all' opra habbino distratto l' esperimento. Rissente perciò tal uolta gl' incomodi della carestia, e li hà patiti in particolare nella scaduta staggion dell' inuerno. Se le tenute di Butrintò, ampie quanto quelle di Preuesa, e Vonizza, e forse di fondo più fertile, potessero coltiuarsi, somministrarebbero come l' altre all' occorrenza quasi l' intiero souegno.

Nella contingenza dei pericoli cui resta nel stato presente esposta l' isola di mancanza di grani, ha la publica carità instituito un fontico sin dal 1602, in cui i preuentiui opportuni prouedimenti seruir hauessero a diuertire l' improuise penurie. La sua fondazione segui, preuij i publici assensi, con tenui capitali prestati dall' uniuersale, e restituiti poi in progresso col soldo dei prouenti che produssero.

È concorsa la publica munificenza di concedere in annual assegnamento dei capitali stessi la panataria della città, e borghi, che è un imposizione di quattro soldi per ogni ducato di pane, che uendono i pistori, la quale in all' hor rendeuà ducati mille all' anno. Questa rendita accresciuta giornalmente con la popolazione, ha da allora, che fù assegnata al fontico, prodotto ducati 340.976, oltre quanto non apparisce per alcuni anni, de quali se n' è perduta la memoria, rendendo in quest' ultimi anni non più mille, ma 5/mille e 500 incirca ducati all' anno. Veramente non tutta quella summa è in seguito entrata nella cassa del fontico, perchè dal zelo del fu eccellentissimo signor proueditor general da mar Lippomano nell' anno 1670 considerato quel dacio come danaro publico, e che // la publica intenzione fu d' assegnare per allora soli ducati mille annue in sussidio di quei allor tenui capitali del fontico, uedendo acresciuto il dacio l' altri ducati 2000 incirca all' anno ha comandato, che sgrauata la cassa publica d' alcune paghe de sallariati, douessero elle esser somistrate, come uiene esseguito in presente dalla cassa del fontico. Sono state queste in progresso aumentate, ed alcune altre

instituite a benefecio d' altri ministri di cariche della Comunità. Detrate queste legitime perchè comandate distrazioni, tutto il mancante del detto danaro di quel dacio deue considerarsi entrato nella cassa del fontico, d' onde per porzione si è uscito pure con titolo legale d' imprestanza alle publice indigenze, e quattro milla ducati in oltre, che à motiuo di lasciar correr in auenire la rendita di quel dacio, non a benefecio del fontico comandò il fu eccellentissimo signor proueditor general da mar Francesco Grimani fossero nella publica cassa esborsati.

Con questo dinaro fu tenuto proueduto il fontico stesso di migli, soministratigli anzi a sconto degl' auenuti publici debiti dalla publica clemenza, in qualche summa, che serui all' improuise insorte occorenze di quest' isola, e fu [p...] promosso altro souegno col possibile celere ricapito fatto seguire di formenti. In hora ui si troua anche il ritratto della uendita de biscoti publici somministrati a questi Sindici al fine di rappalire all' instantaneo di detta esigenza, sopra il quale dinaro il mio sentimento nel collegieto formato per ricercare il pane espresso, fu che risseruato in luoco di publico beneplacito josse il partito del publico rissarcimento esposto all' incanto, per esser deliberato alla più uantagiosa esibizione, saluo sempre d' hauerlo ad accordare alla compiuta con le condizione proposte, quanto migliore sortir non hauessero potuto. Questo soldo tutto, ch' ogn' anno aumentò per le uane contribuzioni, che nel fontico entrano, e per quel di più, che oltre la summa dei ducati [100] che fù dal primo assegnamento rende la panataria, può quando non distratato altroue, seruir a preuenire i funesti casi delle carestie. Per assicurarsi da queste distrazioni d' un soldo che amministrato da persone di questa Comunità, e però di Vostra Signoria, perchè ritratto tutto dall' uniuersale de suoi sudditi di quell' isola, l' uso delle reuisioni a tempi determinati sopra il maneggio di quella ragione, come, e doue succedano quelle delle camere fiscali da due//in due anni giouar potrebbe. Nelle espositioni dell' istituzione e seruicio del fontico rileuata una parte dalla rendita dell' isola deriuante dalle panaterie assignategli, la quale serue à sussidio di quel luogo, et al benefecio della publica cassa, per conto della quale, si contribuiscono i uarij motiuati salarij, che à di lei peso correuano, seguano la decima dell' oglio, e la dogana.

Appoggia l' una unicamente i suoi dritti agl' ogli, che uengono estrati, ed intorno quest' estracione uersano la maggior parte di quelli dell' altra. Posta la prima ultimamente sul piede dell' affitanze, quando per l' inanzi era sempre corsa per Serenissima Signoria, si è fatt' un capo di certa annual publica rendita, che promette nelle uenture locazioni maggior ancora i publici profitti, e per la seconda sono misurate l' offerte sù l' aspetto della

fertilità ò sterilità del prodotto dell' oglio.

Gl' altri datij di minor rilleuo hanno pur loro le lor uicende prodote dagli accidenti, e quanti de dacij stessi, ne sono scaduti sotto la mia reggenza non le hano sentite che in [ ] del publico profitto. Nell' ordine delle rendite dell' isola calcolar si puono le saline, che nella medesima essistano, sominjstrano elle sale al bisogno dagl' abitanti, ne prouedono uantaggiosamente à questi publici depositi in quella summa, che lor occorre, e degli accordi, è perciò determinata, e ne lasciano un copioso ancora soprauanzo all' arbitrio dell' apaltadore, che in ordine a permissioni dell' eccellentissimo magistrato al Sal potendo a suo piacere spacciarlo, hà incaminato il commercio con le tartane dulcigente, che si potranno a leuarlo transferendolo nelle loro terre. Gratie.

Il primo Gienaro 1740.

Zuane Malipiero, ritornato di
Provveditor, e Capitaneo Corfù.

RIASSUNTO

Contributo alla storia economica di Corfù sotto id dominio veneto - La Relazione del Provveditore General e Capitano di Corfù Giovanni Malipiero (1741)

Nel presente studio si pubblica e si commenta la relazione di Giovanni Malipiero, Provveditore General e Capitano di Corfù (1 gennaio 1741), tratta dall' Archivio di Stato di Venezia.

Giovanni Malipiero, nella sua relazione, si riferisce su vari aspetti della situazione economica dell' isola, e più precisamente sui dazi, sull' agricoltura, sul commercio e sulla navigazione.

I dati contenuti in questa relazione sono importanti per le informazioni che offrono tanto sullo stato dell' economia locale, quanto sulla storia di Corfù, nella prima metà del XVIII secolo.

ANASTASSIA PAPADIA-LALA